Üzeyir bəy və Səməd Vurğun dostluğu xatirələrdə

Ramiz GÖYLƏR

Mən poeziyanı musiqisiz təsəvvür edə bilmirəm. Bu mənada Səmədin şeirləri əvəzsizdir.

Üzeyir Hacıbəyli

Tanrının insanları xəlq edərkən ona verdiyi əvəzis nemətlərdən biri səsdirsə, digəri sözdür. Əslində söz hələ təklikdə elə bir məna kəsb eləmir, hikmət deyil. Sözün qüdrəti o zaman ali məqama çatır ki, özü ilə qoşa işlənir, yerində oturur, söz sərraflarının qüdrəti sayəsində öz məqamına yüksəlir. Lakin bu da hələ hamısı deyil. Söz musiqi ilə vəhdətdə olanda onu heç nə ilə əvəz etmək mümkün deyil.

Hər kəsə aydındır ki, "Yaradan" ifadəsi Allahın adlarından biridir. Yaratmaq dedikdə ilk olaraq Tanrı yada düşür. Lakin biz həm də bəstəkara, şairə, heykəltəraşa, rəssama da yaradan deyirik. Cünki onların xilqətində yaratmaq qüdrəti var. O da məlumdur ki, dilimizdə yaradanları Tanrıdan fərqləndirmək üçün sadaladığım sənət adamlarına yaradıcı adamlar, Tanrıya isə Böyük Yaradan deyirik.

Bu yazıda XX əsrdə Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə və söz sənətinə verdiyi iki dahi sənətkar və onların dostluğu haqqında söz açacağıq. Bu günlər biz dahi Üzeyir bəyin anadan olmasının növbəti 137-ci ilini qeyd ediriik. 18 sentyabr Üzeyir bəyin doğum günüdür. Bu tarixin qeyd edilməsi ənənəsinin əsasını Üzeyir bəyin qardaşı oğlu, Hacıbəylilər nəslinin görkəmli nümayəndəsi, məşhur bəstəkar və drijor Niyazi qoymuşdur. 1995-ci ildə Ümumilli liderimiz Heydər Əliyevin sərəncamı ilə Üzeyir bəyin andan olduğu gün Üzeyir Musiqi Günü kimi təssis edildikdən sonra bu tarix daha geniş və daha möhtəşəm qeyd edilir. Artıq ikinci ildir ki, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin və Azərbaycan Əsgərinin misilsiz qəhrəmanlığı sayəsində Üzeyir Musiqi Günü bəstəkarın vətəni Şuşada qeyd edilir. O da əlamətdardır ki, 18 sentyabr həm də Azərbaycan xalqının digər görkəmli bəstəkarı, Üzeyir Hacıbəylinin seminariya yoldaş və dostu, sonradan isə bacanağı Müslüm Maqomayevin də doğum günüdür və düşünürəm ki, Ümumilli liderimiz Heydər Əliyev heç şübhəsiz bu faktoru da nəzərə almamış deyi.

Kimin bu fikrə necə yanaşmasından asılı olmayarq mənim qənaətim belədir ki, tarixin müxtəlif dönəmlərində, dünyanın müxtəlif xalqları içərisində nə qədər dahi bəstəkarlar olsa belə Üzeyir bəy onların hamısından başda durur. Təkcə ona görə yox ki, Üzeyir bəy mənim xalqımın nümayəndəsidr,(Həm də elə ona görə) həm də ona görə ki, bu dahi bəstəkarın bütün yaratdıqları ilkdir. Yəni ondan əvvəl onun sökəndiyi ənənə, məktəb, bünövrə olmayıb və məhz elə Böyük Yardanın verdiyi fitri istedad, qeyri-adi fitrət nəticəsində O, yaratdıqlarını yarada bilib. Diqqət yetirək . Nə qədər qüdrət, enerji və istək sahibi olmalısn ki, Azərbaycanın professional musiqi sənətinin banisi, müsəlman dünyasında ilk operanın, ilk operettanın, Müstəqil Azərbaycanın və Azərbaycan SSR-ni himninin müəllifi, Respublikamızda ilk xalq çalğı alətləri orkestrimizin, mahnı və rəqs ansamblımızın, xorumuzun, simfonik orkestrimizin yaradıcısı və rəhbəri olasan. O, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü (1945), professor (1940), Azərbaycan Konservatoriyasının rektoru (1928-1929, 1939-1948), Azərbaycan SSR Bəstəkarlar İttifaqının sədri idi.(1938-1948).

Elə sadaladığım səbəblərin nəticəsidir ki, Üzeyir Hacıbəyli Azərbaycan tarixinə dahi bəstəkar, görkəmli pedaqoq və alim, peşəkar jurnalist, yazıçı, dramaturq, publisist,musiq etnoqrafı, tarixçi, musiqi təşkilatçısı, drijor və ictimai xadim kimi daxil olmuşdu. Azərbaycan və SSRİ mədəniyyətinin inkişafındakı xidmətlərinə görə dövrünün ən ali mükafatlarına- Lenin Ordeninə, iki dəfə Stalin mkafatına, SSRİ-nin və Azərbaycan SSR-nin Xalq artist fəxri adlarına layiq görülüb. İki çağırış SSRİ Ali Sovetinin deputatı seçilib. Üzeyir bəy ciddi pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olaraq Azərbaycanda və xaricdə bir sıra məşhur bəstəkarların yetişməsində biavasitə rol oynamışdır. Təkcə raespublikamızda hər biri bütövlükdə bir bir xalqı təmsil edəcək və fəxri sayılacaq qədər səviyəyə qalxan böyük bir bəstəkarlar ordusu yetirmişdir. Dünya şöhrətli, Məşhur bəstəkarlarımızdan Əfrasiyab Bədəlbəyli, Səid Rüstəmov, Asəf Zeynallı, Şəmsi Bədəlbəyli, Niyazi, Cövdət Hacıyev, Tofiq Quliyev, Qara Qarayev, Cahangir Cahangirov, Fikrət Əmirov, Şəfiqə Axundova və digərləri bir başa Üzeyir bəyin məktəbindən keçmişdir. Təsadüfi deyil ki, məşhur bəstəkarımız Fikrət Əmirov deyirdi: "Biz hamımız Üzeyir məktəbindən çıxmışıq".

Üzeyir Hacıbəyov musiqi sahəsində və Azərbaycan mədəniyyətində elə bir zirvə kəşf etmişdir ki, o zirvəyə hələ heç kim qalxa bilməmişdir. Dünya şöhrətli bəstəkar, Qara Qarayev deyirdi: "Üzeyir bəyin Azərbaycan mədəniyyəti qarşısındakı xidmətlərini bir cümlə ilə ifadə etsək deməliyik ki, "O, Azərbaycan Mədəniyyətinin Atasıdır."

Bu yazıda mənim məqsədim Üzeyir bəyin Azərbaycan musiqisi, ədəbiyyatı və mədəniyyəti qarşısındakı xidmətləri, Azərbaycan tarixindəki yeri barədə yazmaq deyil, məqsədim Azərbaycan ədəbiyyatının digər bir nəhəng nümayəndəsi Xalq şairi Səməd Vurğunla Üzeyir bəyin arasındakı münasibətlər və dostluğu barədə görkəmli sənət adamlarının, jurnalistlərin və tədqiqatçıların indiyədək deyilmiş fikirlərindən, xatirələrindən nümunələr gətirməklə, bu iki dahini yeni nəslə yenidən təqdim etmək məqsədi daşıyır. Sözsüz ki, Üzeyir bəy və Səməd Vurğunun döstluğu və yaradıcılıq əlaqələri barədə zaman-zaman məqalələr yazılıb, tədqiqatlar aparılıb. (Bu məqamda üzeyirbəyşünas Səadət xanım Qarabağlının yazılarını xüsusi qeyd etmək istərdim). Bununla belə mən də bu böyük dostluq barədə bu yazını hazırlayarkən müəyyən araşdırmalar apardım və yazıda istinad edəcəyim fikirlərin mənbə və müəlliflərini hökmən qeyd etməyi borc bilirəm.

Düşünürəm ki, o zamankı ölkə rəhbərlərindən -Stalindən, Nəriman Nərimanovdan, Mir Cəfər Bağırovdan, dünya şöhrətli bəstəkarlardan tutmuş bu günümüzün məşhur insanlarınadək, Üzeyir bəyi bəstəkar və ictimai xadim olaraq yüksək dəyərləndirmiş, haqqında yüksək sözlər demişlər. Bununla belə fikrimcə Üzeyir bəyə ən böyük dəyəri Azərbaycan xalqı vermişdir. Üzeyir bəy öz misilsiz xidmətləri və insani keyfiyyətləri ilə hər bir azərbaycanlının ürəyində özünə əbədi məskən salmışdır və onun cismani yoxluğundan 74 il keçməsinə baxmayaraq xalqın ona olan məhəbbət və rəğbəti nəinki azalır, əksinə daha da artır. Lakin onu da qeyd etməyi özümə borc bilirəm ki, onun haqqında ən yüksək dəyəri həm də böyük şairimiz Səməd Vurğun vermişdir. O Üzeyir bəyi "Musiqimizin Peyğəmbəri" adlandırmışdır.

Şairin oğlu, Azərbaycanın Xalq yazıçısı Yusif Səmədoğlu xatirələrində yazır ki, Səməd Vurğun ailəsi ilə birlikdə Kislovodskda istirahət edən zaman Üzeyir bəy də Yessentukidə dincəlirmiş. Bir gün atası onları da götürüb Üzeyir bəylə görüşə aparır. Yolda bərk-bərk tapşırır ki, görüşəndə Üzeyir bəyin əlindən öpərsiniz. Atasının bu sözü Yusifə bir qədər qəribə gəlir. Görüş zamanı Səməd Vurğunun övladlarının hər üçü Yusif də, Aybəniz də lap kiçik olan Vaqif də Üzeyir bəyin əlindən öpürlər. Üzeyir bəyin təkidlərinə baxmayaraq, ehtiram əlaməti olaraq Səməd Vurğun bütün görüş boyu oturmur. Görüşdən sonra Yusif atasından soruşur ki, nəyə görə biz Üzeyir bəyin əlindən öpməliydik. "Üzeyir bəy musiqimizin peyğəmbəridir. Peyğəmbərin əlindən öpərlər"-deyə Səməd Vurğun izah edir.

Səməd Vurğun da elə Üzeyir bəy qədər Böyük idi. Yaradıcılığı, poeziyası, dramaturgiyası, istedadı, ictimai fəaliyyəti, insanlığı, xeyirxahlığı, Vətənə, xalqa təmannasız xıdmət və bağlılığı ilə. Bu hər şeydən əvvəl onun mənsub olduğu kokdən və süddən qaynaqlanırdı. Səməd Vurğun hələ uşaqlıqdan musiqiyə məftunluğu ilə seçilirmiş, fiziki cəhətdən zəif, cılız sısqa bir uşaq olan Səmədin istedadı elə uşaq vaxtından biruzə vermişdir. Uşaqlıqda atası Yusif ağadan saz çalmağı və aşıq havalarını oxumağı öyrənmişdi. Özünə ustad hesab etdiyi və pərəstiş etdiyi Böyük Azərbaycan şairi və ictimai-siyasi xadimi Molla Pənah Vaqifin nəslindən olan ana babası Kuhənsal ləqəbi ilə şeirlər yazan Mehdixan ağanın şeirlərini nənəsi Aişə(Aşa) xanımdan öyrənmişdi.

"Ata anamız həssas qəlbli, mərhəmətli, təmiz və saf duyğulu, şair xəyallı, son dərəcə xəyalpərəst adamlar idilər. Hər ikisi məlahətli səsə malik, sinələri söz-söhbətlə dolu nəğməkar idilər. Səməd Vurğun ömrünün axırına qədər atasının "cürə" sazının sınıq qəlbə od səpələyən füsunkar səsini və anasının ecazkar laylasını xatırlardı....Lap kiçicik vaxtlarından musiqini, nəğməni tez mənimsəyir və gözəl rəqs edirdi. Atası "Ruhani" havasını çalar, balaca, sısqa və baldırları açıq Səməd isə oynayardı. Ondakı bütün incəlikləri və bədii zövqün rüşeyimini görən atası böyük iftixar hissi ilə təkrar edərdi: "Oğul bundan olacaq"(Mehdixan Vəkilov "Ömür dedikləri bir karvan yolu")

1918-ci ilin sentyab ayınıda Qori müəllimlər seminariyası Qzaxa köçürülmüş və onun əsasında Qazax Müəllimlər Seminaryası təşkil edilmişdi."Eh! Firudinbəy, hardan biləsən ki, bu ürəkdə nə var?!"-deyərək semiunariyanın direktoru Firudin bəy Köcərlini ovsunlayaraq imtahan verib sminariyasya daxil olan uşaqlar arasında balaca Səməd də var idi. Seminariyada oxuduğu illər Səmədin həyatında yeni bir dövr açılır. Onun gözəl şeirlər oxuması və yazması, monoloqlar söyləməsi, məlahətli səsi, sazı və skripkanı məharət və ehtirasla çalması istər tələbələrin, istərsə də müəllimlərin diqqətini özünə cəlb edirdi. O, seminariyada təşkil edilən tamaşalarda aparıcı rollarda çıxış edir, "Leyli və Məcnun"da Məcnun, "Əsli və Kərəm"də Kərəm rollarını məharətlə ifa edirdi. Ədəbiyyat müəlimi Yusif Qasımov Səməddəki bu istedada və qeyri-adi qabiliyyətə yüksək dəyər verərək deirdi: "Bu Səməd fitneyi-dövran olacaqdır"

Seminariyanı bitirdikdən sonra Səməd bir müddət Qazaxda və Qubada müəllimlik edir. 1928-29-cu iilərdə O, Gəncə şəhərindəki məktəblərdə müəllim kimi fəaliyyət göstərir. Gəncədə yaşadığığ illərdə bir çox şair və yazıçılar, musiqiçilər, sənət və ədəbiyyat adamları il tanış və dostluq edir. Bu insanlar arasında musiqiçilərin xüsusi yeri vardı. Bu baxımdan onun Xan Şuşinski və Fikrət Əmirovla münasibətlərinə diqqəti yönəltmək istərdim.

" ...Səməd Vurğun Xan Şuşinskinin səsini ilk dəfə ötən əsrin iyirminci illərində Gəncədə eşitmişdi. O vaxtdan da xanəndənin sənəti, ecazkar səsi onu məftun eləmişdi. Çox çəkmədən hər iki sənətkar şəxsən tanış olmuş və bu tanışlıq sonralar möhkəm və səmimi bir dostluğa çevrilmişdi. Şairin elə bir məclisi olmazdı ki, Xan orda iştirak etməsin. Xanəndənin səsinin "dəlisi" olan Səməd Vurğun özünün məşhur "Azərbaycan" şeirində onu xüsusi bir məhəbbətlə tərənnüm edir"(Tədqiqatçı Vasif Quliyev).

Bu hadisədən sonra şairlə xanəndə rastlaşırlar. Səməd Vurğun xüsusi bir şövqlə Xan Şuinskiyə - " Xan səni də saldım tarixə"- deyərək Azərbaycan şeirindən bu bəndi söyləyir;

Könlüm keçir Qarabağdan,
Gah o dağdan, gah bu dağdan,
Axşamüstü qoy uzaqdan
Havalansın Xanın səsi,
Qarabağın şikəstəsi.

Xan Şuşinski Böyük şairn bu şirin atmacasından məmnun olaraq eyni əhvalla cavab verir: "Səməd vallah mən tarixdəydim, mən öləcəm amma Qarabağ şikəstəsi qalacaq, hər dəfə bu ifamı eşidəndə, səsim gələndə, sən də xatırlanacaqsan..."

Şairlə xanəndənin növbəti görüşlərindən biri, həm də son görüşü 1955-ci ilin yayında məşhur İsa bulağında baş tutur. Tədqiqatşı-jurnalist Vasif Quliyev yazır:

"İsa bulağında bu iki dost elə səmimi, elə mehriban qucaqlaşdılar ki, uzun illər bir-birlərinin həsrətində olan doğma qardaşlar kimi görüşdülər.

...Məclisin axırında Xan Səməddən xahiş etdi ki, bir-iki ağız desin...Şair tarzənə dedi:

- Aya, Allahyar, o tarı "Yetim segah" üstündə köklə, bəri ver!

Səməd tarı döşünə basıb, sarı simdə gəzişdi. Bir qədər keçməmiş meşəni yanıqlı və həzin bir səs bürüdü.

... Hamı heyrətlə Səməd Vurğunu dinləyirdi. O, son dərəcə aydın diksiya ilə Aşıq Ələsgərdən oxuyurdu.

... O gün Səməd Vurğunun İsa bulağında qurduğu məclis gecədən keçənədək davam etdi. Artıq dan yeri sökülürdü..."

Səməd Vurğunun musiqiyə məftunluğunun göstəricisi olan daha bir xatirə. SSRİ Xalq artisti, məşhur bəstəkarımız Fikrət Əmirov həmişə Səməd Vurğunun poeziyasını yüksək dəyərləndirmiş, Azərbaycan xalqının üç böyük oğlunu - Üzeyir Hacıbəyli, Bülbül və Səməd Vurğunu "sənətimizin parlaq məşəlləri", "üç müdrik sima" adlandırmışdır. O, 1950-ci ildə məşhur "Azərbaycan suitası"nı müvəffəqiyyətlə tamamlayır. Süitadakı sırf milli xarakterli melodiyalar, zəngin orkestrləşdirmə Səməd Vurğunun şeriyyətindən ilhamlanaraq qələmə alınmış, əsər Səməd Vurğuna həsr olunmuşdur. Əsəri heyranlıqla dinləyən Səməd Vurğun: "Elimizin böyük bəstəkarı Fikrət Əmirovun "Azərbaycan süitası" əsərini dinlədim. Təəssüratlarım, sevincim o qədər çoxdur ki, onları yazmaqla bölüşə bilmərəm. Təkcə onu deyə bilərəm ki, Fikrət elə bir əsər yaradıb ki, məni qaldırdı çıxartdı Kəpəzin başına..." (Səadət Təhmirazqızı)

Bu yazıda qeyd olunduğu kimi hələ lap uşaqlıqdan Səməd Vurğunun məlahətli səsi, gözəl saz və skripkada ifa etməyi var idi. Lakin bir gerçəkliklə barışmaq lazımdır ki, hər tərəfli istedad sahibi olan bu insan da poeziya, şairlik musiqiyə üstün gəldi. Bununla belə Səməd övladlarını musiqi ilə böyütmək istəyirdi və elə bu səbədən də o övladlaının hər üçünə musiqi təhsili vermişdi. Onların hər üçü- Yusif də, Aybəniz xanım da, Vaqif də Bülbül adına orta ixtisas musiqi məktəbini bitirmişdilər. Vaqif Səmədoğlu isə sonradan həm də Konservatoriyanı bitirmişdi və Konservatoriyanın professoru idi... Lakin onun musiqiyə vurğunluğu bununla bitmirdi. O, Azərbaycanın görkəmli musiqiçiləri, xanəndələri, bəstəkarları,müğağənniləri ilə yaxın dostluq edir,onlarla birgə yaradıcılıq işləri qururdular. Səməd Vurğun klassik xanəndələrdən Cabbar Qaryağdıoğlu, Məşədi Cəmil Əmirov, Keçəçioğlu Məhəmməd, İslam Abdullayev, Malıbəyli Əsgər, Musa Şuşinski və başqaları ilə şəxsən tanış olmuş, yazılarında və çıxışlarında onların sənətinə yüksək qiymət vermişdir.

Böyük şairin musiqiyə qeyri-adi sevgisi Üzeyir bəylə də dostluq əlaqələrinin yaranmasına səbəb olmuşdu. Onun Üzeyi bəy Hacıbəyli ilə ilk qiyabi tanışlığı seminariyada oxuduğu illərdə Üzeyir bəyin əsrləri ilə tanışlıqdan başlayırdı. Üzeyir bəyin musiqisi Səmədi gözə görünməz tellərlə bir cazibə qüvvəsi kimi özünə çəkirdi. Və Səməddə bu Böyük İnsan və Böyük bəstəkarla ünsiyyət qurmaq hissi onu tərk etmirdi. Bu iki Böyük şəxsiyyətin dostluğu Səməd Vurğun Moskvadan Bakıya qayıtdıqdan sonra-1931-32-ci illərdən başlayır. Həmin illər artıq Üzeyir bəy keçmiş SSRİ -də və dünyada tanınan məşhur bir bəstəkar idi. Səməd Vurğunun isə istedadı getdikcə parlayır, yaradıcılığı geniş kütlələrii özünə cəlb edirdi. 1934-cü ilin iyun ayında, respublikamızda mühüm hadisələrin cərəyan etdiyi bir dönəmdə, Azərbaycan ədəbiyyatının və musiqisinin inkişafında sonralar mühüm rol oynayan və əlamətdar bir hadisə kimi tarixə düşən Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı və Bəstəkarlar İttifaqı yaradıldı.

(ardı var)